

Unge arbejdsbegreb

På både arbejdsmarkedet og i en række samfundsmæssige organiseringer er der rift om de unge og usikkerhed om de unges krav til et fremtidigt arbejdsliv. Skal man søge at begrænse, styre og dirigere de unges valg? Skal man sætte sin lid til, at de unges orienteringer og krav er i overensstemmelse med tidens tand? Og hvorfor kan unge ledige ikke udfylde netop de huller på arbejdsmarkedet, der passer til deres kvalifikationsniveau? Artiklen søger at indkredse en forståelse af unges bevæggrunde og forventninger til arbejdet. Både unge i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet og dem udenfor.

Indledning

Unge forestillinger om arbejde er i bevægelse og forandring. Der er ikke længere en direkte eller bare indirekte sammenhæng mellem opvækstvilkår, familiebaggrund, økonomiske status og de unges *forestillinger* om, hvor de er på vej hen i deres uddannelses- og arbejdsliv. De unges krav peger i retninger, som langt fra altid er i trit med, hvad der kan indfries, og hvad der er samfundets forventninger og behov.

Artiklen viser, hvordan der – trods forskelle – i overraskende høj grad er tale om enslydende og meget høje forventninger til arbejdet blandt vidt forskellige grupper af unge, om end deres oplevelser i mødet med uddannelsessystemerne og arbejdsmarkedet afspejler vidt forskellige forløb, forudsætninger og muligheder. Om det er en middelklassepige fra en mellemstor jysk provinsby med drømme om at blive musiker, en københavnsk studerende fra et akademikerhjem eller en ung mand fra Aved-

øre Holme i et aktiveringsprojekt, lyder forestillingerne om arbejdet påfaldende ens. Forskellene træder først tydeligt frem, når vi ser på de unges muligheder for at håndtere det senmoderne samfunds krav i praksis. Her skrider forskelligheder i de unges livsudkast til himlen.

Konkret tager vi udgangspunkt i fire empiriske projekter, som vi har været med til at gennemføre gennem de sidste 10 år – heraf et endnu igangværende. De fire projekter omhandler på forskellige måder og med forskelligt udgangspunkt unge i varierende typer af situationer. Alle fire projekter er hovedsageligt gennemført ved brug af kvalitative metoder, om end der i et enkelt også indgår kvantitative data i baggrundsmaterialet.

Artiklen vil først omtale væsentlige forhold og resultater fra de fire projekter, hvorefter de unges arbejdsbegreb vil blive indkredset og diskuteret i forhold til anvendte teoretiske struktureringer og tradi-

tionelle forståelser af begrebet arbejde, som er at finde indenfor forskellige grene af sociologien.

Nogle typiske citater fra de unge

»Umiddelbart har jeg dog ikke noget mål med mine studier, forstået på den måde, at der ikke er en bestemt stilling på den anden side af universitetet som jeg stræber efter. Det vigtigste for mig er at jeg laver noget som jeg kan forsvare over for mig selv, dvs. jeg skal synes det er interessant og værd at tage seriøst. Jeg skal nok få et job, når jeg bliver færdig – hvad det bliver står endnu hen i det uvisse« (Studerende, kvinde, 23 år. Simonsen & Ulriksen 1998).

»Jeg studerer fordi jeg kan lide det og kan se det meningsfulde i det. Jeg har aldrig bestemt mig for hvilken retning jeg skulle vælge. Jeg har ikke et bestemt mål – et kald – med min uddannelse. Jeg har altid valgt ud fra interesse og ikke efter hvad jeg kunne forestille mig det kunne bruges til i sidste ende. Mine interesser er noget jeg fornemmer mig frem til, og derfor kan jeg som regel mærke mine valg før jeg bevidst træffer dem« (Studerende, mand, 22 år. Simonsen og Ulriksen 1998).

»Min mor siger om sit job: »Det er da ikke hver dag, at jeg synes det er sjovt at gå på arbejde.« Nå ok, jeg synes til gengæld at det er sjovt hver dag at stå op og spille på min bas, og det er jo det, der gør en til et godt menneske – og det der i det hele taget gør at man synes hold kæft hvor er det fedt at prøve at leve på en eller anden måde« (Aktiveret arbejdsløs, mand, 22 år. Katznelson 1999).

»Enhver idiot kan finde ud af det. Jeg tror det er det der er ved fabriks- og samlebåndsarbejde, at stort set hvem som helst kan komme ind fra gaden og lave det. Altså det kræver en times instruktion som maskinarbejder måske. Jeg er træt af at gå rundt og føle mig som en idiot« (Aktiveret arbejdsløs, kvinde, 24 år. Katznelson 1999).

»Jeg har brug for at lave noget, hvor jeg kan udvikle mig som menneske – jeg har ikke brug for bare at tjene penge.«

Interviewer: »Ville det ikke være fint nok, hvis du kunne forsørge dig selv?«

»Jo, men så får jeg ikke nogen personlig tilfredsstillelse« (Aktiveret ung arbejdsløs, mand, 23 år. Katznelson 1999)

Denne citatmosaik stammer fra to af de yderste positioner, som unge kan befinde sig i i et uddannelseshierarki. De to første citater stammer fra universitetsstuderende, og de tre sidste er udtalelser fra unge, der ikke har været i stand til at holde sig fri af aktivering selv i den situation vi har lige nu, hvor vi har tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse og mangel på unge. De unge, der udtaler sig i de tre sidste citater har en såkaldt problematisk baggrund og dårlige formelle kvalifikationer, mens de første citater stammer fra unge, der på ethvert overfladisk konstaterbart niveau har en god baggrund og har gode formelle kvalifikationer.

Disse to sæt citater viser at der er nogle store ligheder med hensyn til, hvilke krav unge stiller til deres fremtidige arbejde. Kravene minder om hinanden, hvad enten de fremføres af højtuddannede med chancer for at få et morsomt og tilfredsstillende arbejde, eller af unge med en baggrund og kvalifikationer der gør det mindre sandsynligt, at de kan få den slags arbejde. Konsekvenserne af at have dette arbejdsbegreb er

dog meget forskellige for henholdsvis de højtuddannede og de marginaliserede unge.

En undersøgelse af unge fra begyndelsen af 1990'erne

I begyndelsen af 1990'erne gennemførte Birgitte Simonsen en spørgeskemaundersøgelse og en todelt interviewundersøgelse af en række storkøbenhavnske unge (Simonsen 1993a, 1993b, 1994, 1995).

Projektet beskæftigede sig med den første generation, der som børn har oplevet det husmorløse samfund. De er blevet voksne eller er ved at blive det, og der er tegn på, at opløsningen af den velkendte kønsarbejdsdeling i familien mellem den mandlige forsørger og den kvindelige husmor får nogle radikale konsekvenser for hele samfundsdannelsen.

Det er iøjnefaldende, at den mandlige forsørgeridentitet og den kvindelige husmoridentitet, der udviklede sig gennem en mere end 100-årig periode (Simonsen & Illeris 1989), er under afvikling. Dermed opløses også en fast forankring i mange menneskers tilværelse, og samfundet mister en stabilitet – et grundlag, der først nu bliver synligt som en underliggende forudsætning for hele det samfundsmæssige system: Villigheden til at indordne sig og påtage sig det nødvendige slid for at opretholde den familiesituation, der er blevet opfattet som målet for tilværelsen.

De unges ændrede opvækstsituation berører således hele deres identitetsdannelse og livsanskuelse og synes at få vidtrækkende konsekvenser, både med hensyn til deres forhold til arbejdet og deres forhold til familieliv og kønsroller. Før havde man en bane at følge, nu må man tilsyneladende selv vælge sig et livsforløb og et normsæt. Før var spillerummet for afvigelser ringe, nu er intet givet på forhånd. Identitet bliver

noget, der kan afprøves, forandres, stiliseres og leges med.

Nedbrydningen af normer og traditioner frisætter især de unge, men også de midaldrende, i et kaotisk markedsmæssigt rum uden faste grænser, hvor man hele tiden personligt må vælge og forme sin livsstil og sin identitet, og hvor muligheden for at vælge om, prøve noget nyt, eksperimentere og afprøve sine grænser konstant er til stede og skaber uro og usikkerhed.

Unge i Danmark findes typisk opdelt i institutionaliserede grupper, der er resultatet af folkeskolens sorteringsfunktion. Nogle er under almen/studieforberedende uddannelse i gymnasiet eller HF, nogle er under erhvervsuddannelse, nogle er på arbejdsmarkedet enten som arbejdsløse eller i jobs, og endelig er der en gruppe, der er vokset stærkt i de seneste år, som er i en vente- og afklaringsposition i forhold til den nævnte tredeling, og som typisk befinder sig på en eller anden form for kostskole, dvs. efterskole eller højskole, på rejse eller i et midlertidigt job for at tjene op til de andre aktiviteter.

Som led i undersøgelsen blev bl.a. 24 unge interviewet, 12 af hvert køn dækkende hver af disse fire grupper, kontakten på hhv. et gymnasium, en erhvervsuddannelse, et kursus for arbejdsløse og en efterskole, i alt 98 unge. Der blev altså interviewet en gruppe unge af begge køn, der uden at foregive eller tilstræbe at være repræsentativ, så dog ikke er atypiske eller ualmindelige og dækker bredt samfundsmæssigt. På baggrund af denne første interviewrunde blev der så udvalgt en gruppe på 16 unge, to af hvert køn fra hver af de fire livssituationer, til åbne, mere dybtgående interviews.

De unge har massive erfaringer med familiens ustabilitet. Godt over halvdelen af interviewpersonerne er fra brudte familier og kan fortælle meget komplicerede histori-

er fra deres opvækst, nogle lykkeligere end andre, men alle præget af forældrenes valgmuligheder og skift. Andre er vokset op i en familie, hvor forældrene bor sammen, men det er alligevel en påtrængende realitet for dem, at det ikke er en selvfølge, at det forholder sig sådan, og at der altid kan ske ændringer i de mest basale tryghedsskabende vilkår.

De unge har altså erfaringer for, at man skal være indstillet på som voksen at kunne klare sig selv i perioder. Men meget få ønsker det sådan. Langt de fleste udtrykker forhåbninger om at komme til at leve i en stabil familie – et parforhold med børn. Langt færre tror imidlertid, at det kan lade sig gøre for dem. Den meget almindelige familieform, der udgøres af en kvinde med et eller flere børn, er der kun een enkelt der udtrykker ønske om at realisere.

Et vigtigt led i undersøgelsen er i denne forbindelse spørgsmålet om, hvor de unge forestiller sig at forsørgelsen skal komme fra. Den stabile forsørger/husmor-relation kunne danne et livsgrundlag, så længe den netop var stabil, for så var der baggrund for en meningsfuld 'kontrakt' mellem kønnene. Sådan er det ikke mere, og materialet tyder da også på, at kun temmelig få piger regner med forsørgelse fra en mand. Nogle af dem tror ikke på, at de kommer til at kunne forsørge sig selv, men så er det staten, som de regner med, at der forsørger, ikke en mand. Dette skal også tænkes sammen med, at de allerfleste piger har en temmelig stærk og indholdsmættet erhvervsforestilling.

Blandt drengene er der umiddelbart et noget mere udbredt ønske om at komme ind i den kendte forsørgerrolle. De ønsker arbejde, de skal tjene godt med penge, de vil gerne have kone og børn, børnene skal ikke passes for meget af andre, og konens indtægt er underordnet.

Der er naturligvis store sociale forskelle i

erfaringsbaggrunden, som spiller ind her. Men også når disse tages i betragtning, tyder det på, at en større andel af drengene end af pigerne har en mere traditionel forestilling om en familiedannelse, der et eller andet sted forudsætter, at en kone tager sig af familieopbygningen. Det er der umiddelbart færre piger, der regner med, så der er noget i de to køns forventninger, der ikke passer særlig godt sammen.

Det er iøjnefaldende, at de unge som gruppe betragtet har massive erfaringer med arbejdsløshed og statslig forsørgelse. Enten har de selv oplevet det, er måske midt i det, eller også har deres forældre, søskende, venner eller naboer. Der er store køns- og klassespecifikke forskelle på, om man mener sig selv i en arbejdsløshedstruet position – og om man i det hele taget mener, at arbejdsløshed er noget truende.

Men fælles er erfaringerne med, at den statslige forsørgelse er en realitet og en ret-tighed. Der er ikke nødvendigvis en sammenhæng mellem, hvad man yder, og hvad man modtager. Et godt liv på et højt materiel niveau opleves som noget man har krav på. Det betyder ikke, at alle har det, men det betyder, at de der ikke har det føler sig snydt og skuffede. De føler, de er blevet stillet noget andet i udsigt.

Det viser sig tydeligt i forventningerne til det fremtidige arbejdsliv. De allerfleste af de unge ønsker spændende, udfordrende og interessant arbejde. Også de ret få unge, der ønsker noget ganske 'almindeligt' manuelt lønarbejde, angiver som motivation, at de finder det spændende, at de har lyst til det. Deres udtrykte begrundelse for at arbejde går i retning af arbejdet som personlig selvudfoldelse, det opfattes ikke primært som en nødvendighed for overlevelsen. Stort set alle vil gerne arbejde, har forventninger til arbejdet, men det skal være sjovt og interessant.

Men der er store forskelle på ønskerne afhængigt af køn og skoleform. Pigerne tenderer umiddelbart mod at være mere realistiske i deres fremtidsforestillinger end drengene. Der synes også umiddelbart at være forskel på reaktionerne på arbejdsløshed. Drengene reagerer stærkest, i hvert fald på overfladen. Frustrationstærsklerne er ret lave hos de fleste, og der er mange brudhistorier arbejds- og uddannelsesmæssigt, selvom det drejer sig om ganske unge mennesker. Disse brudhistorier kan ses som udtryk for, at de unge generelt betragtet ikke har en særlig markant oplevelse af, at de skal arbejde for at forsørge sig selv.

Med hensyn til kvalifikationer har en central problemstilling i de senere år drejet sig om det stigende behov for procesafhængige, 'bløde' samfundslivs- og personlige kvalifikationer, som ikke i tilstrækkelig grad er udviklet i den eksisterende arbejdsstyrke. På dette felt står de unge stærkere. De har gennem deres socialisering både hjemme og i skolen i højere grad udviklet kvalifikationer som omstillingsevne, samarbejdsberedskab, selvstændighed mv.

Til gengæld viser undersøgelsen, at der er ved at opstå kvalifikationsproblemer på et andet område. Det drejer sig om de basale arbejdslivs-kvalifikationer, om evnen og viljen til at acceptere arbejdslivets grundlæggende vilkår og opleve et selv værd og en tilfredsstillende livssituation i forlængelse heraf (Andersen m.fl. 1993).

Det skal ikke forstås sådan, at de unge er dovne eller vægrer sig ved at skulle på arbejde. Tværtimod er de næsten alle stærkt orienteret mod at skaffe sig en jobmulighed. Men det er karakteristisk, at de stiller nogle mindstekrav. Arbejdet skal i en eller anden grad være tilfredsstillende eller meningsfuldt. Der er store forskelle på, hvor den enkelte har sine tærskler. Nogle vil have arbejde med store dispositionsmulig-

heder og personlig udvikling, andre lægger vægt på håndværksmæssig kvalitet, og nogle ønsker bare, at det er rimeligt afvekslende. Det ensformige rutinearbejde er der ingen der vil have.

I hvor høj grad de unge i længden vil opretholde disse forventninger til arbejdet, hvis de ikke umiddelbart kan indfries, er det vanskeligt at sige noget om. Men materialet viser, at der er en del der allerede i 18-20 års alderen er ved at springe fra. Det nye ligger i, at det hverken materielt eller bevidsthedsmæssigt stiller sig som en nødvendighed, at man skal have arbejde.

På det materielle plan er en stor del af de unge indstillet på, at det kan blive nødvendigt at klare sig med statslig forsørgelse. Det er ikke på nogen måde nedværdigende eller uacceptabelt, og det er bestemt at fortrække frem for et utilfredsstillende arbejde.

I undersøgelsen er bl.a. interviewet unge, der er røget helt ud af systemet. Der har på det pågældende tidspunkt ikke været pladser til dem hverken i uddannelsessystemet eller på arbejdsmarkedet, og det er meget tydeligt, at de ingen steder har haft at forankre denne oplevelse. De oplever, at det er deres egen skyld, de har jo haft mulighederne. De føler sig ikke som en del af en klasse eller lignende kollektiv identitetsskabende enhed, der kunne bidrage med nogle forklaringer på, at netop de er blevet arbejdsløse. De er i vildrede og kan egentlig ikke forstå, hvordan det er gået til, at de ikke har kunnet udnytte chancerne. Så ligger det lige for at ende med den forståelse at man bare ikke slår til, for chancerne havde jo været der. Også andre undersøgelser peger på at unge tror på markeds-mekanismen, den giver i hvert fald en forklaring (Baethge m.fl. 1989, Bild m.fl. 1993, Christensen 1994).

En undersøgelse af universitetsstuderende fra midten af 1990'erne

I midten af 90'erne gennemførte Birgitte Simonsen og Lars Ulriksen et 3-årigt pædagogisk forskningsprojekt om studierne ved Roskilde Universitetscenter (Simonsen 1997, Simonsen & Ulriksen 1998). Forskningsprojektet bygger på en række gruppeinterviews med vejledere og studerende samt dagbøger, som de studerende skrev i tilknytning til et semesters projektarbejde. De studerende blev også bedt om at skrive noget om deres baggrund, erfaringer og forventninger. I disse dagbøger skriver nogle direkte, at identitetssøgningen fylder meget i deres liv, mens andre beskriver studiet som en måde at få indsigt i sig selv og livet på.

De studerendes begrundelser for at studere præges således i høj grad af selvudviklende, subjektive betragtninger. Andre begrundelser kan i langt de fleste tilfælde ses som varianter af temaet om, at studiet skal være spændende og givende og betyde noget for én selv som menneske og person. Også i de tilfælde, hvor begrundelsen umiddelbart falder inden for andre kategorier, ligger den personlige indfaldsvinkel ofte i baggrunden.

Denne undersøgelse omfatter overvejen- de humanistiske og enkelte samfundsvidenskabelige og naturvidenskabelige studerende, og det kan derfor være meningsfyldt kort at perspektivere konklusionerne til et lignende undersøgelsesfelt. På Århus Universitet gennemfører studiekontoret en forløbsundersøgelse, hvor hele den årgang, der påbegyndte studierne i 1995, følges bl.a. i henseende til frafald, studieskift og andre parametre i relation til studieadfærden. I Århus-undersøgelsen stilles bl.a. spørgsmålet om, hvad der har været afgørende for valg af uddannelse. Der er forskellige svar-

muligheder, og det er ikke direkte sammenligneligt med de mere udførlige begrundelser, der er skildret i det foregående, men det er bemærkelsesværdigt, at over 95% nævner faktoren 'personlig interesse' som udslagsgivende. Denne begrundelse overlejrer helt andre begrundelser. Kun 38,2% nævner studiets fremtidsmuligheder som vigtigt, og kun 3,5% hæfter sig i denne forbindelse ved risikoen for arbejdsløshed for færdiguddannede. Arbejds- og forsørgelsesperspektivet på tværs af fagområderne fylder meget lidt i forhold til det personlige og interesseorienterede (Århus Universitet 1997, s. 12).

Den store interesse for det personligt udviklende og eksistentielt vedkommende betyder naturligvis meget for, hvilken holdning studenterne møder deres medstuderende og deres lærere med. De har meget store forventninger og kan derfor også blive meget skuffede. Og hvis man bliver skuffet, hvad er så enklere end at holde op igen – skifte studium eller prøve noget helt andet. Det sker da også i rigt mål, og det betragtes som en selvfølgelig og integreret del af livsforløbet. Hvis valget ikke viser sig at være det rigtige, skal man naturligvis holde op. I begrundelserne for at studere går ord som lyst, interesse, glæde, liv, forståelse, udvikling, meningsfuldhed, værdi og lignende igen næsten hele vejen igennem. Studiet skal være personligt meningsfuldt, det skal virkelig være noget. Udtrykket, 'at sværme' for et fag forekommer ofte – et ord, der ellers relaterer sig til kærlighedsaffærer.

En undersøgelse af tilsyneladende ressourcestærke unge i et aktiveringsprojekt fra slutningen af 1990'erne

I 1997-99 gennemførte Noemi Katznelson i

samarbejde med Pia Olsen og Tine Jensen en omfattende evaluering (Katznelson m.fl. 1998) og et efterfølgende forskningsprojekt i et bestemt københavnsk aktiveringsprojekt, der i særlig grad får visiteret såkaldt ressourcestærke unge, som dog ikke er i arbejde eller uddannelse (Katznelson 1999). Både evalueringen og forskningsprojektet blev gennemanalyseret ved hjælp af: individualanalyser, tværgående og dybdehermeneutiske analyser og case- og forløbsanalyser.

De unge, der blev interviewet og observeret indgående i projektet, har det tilfælles at de formodentlig godt kunne skaffe sig og passe et arbejde. De kunne formodentlig også godt passe en uddannelse, men de er ikke motiverede, da de vil noget andet med deres liv end det almindelige. Mange er veluddannede og velfungerende og har mange talenter, og spørgsmålet er så, hvorfor de er endt i et aktiveringsprojekt, hvor den statslige logik i udgangspunktet er at hjælpe nogen, der ikke kan hjælpe sig selv, ved at stille krav om, at man yder før man nyder. Og hvordan oplever disse unge det at være 'aktiveret'?

Undersøgelsen giver nogle markante og temmelig entydige svar. De unge på projektet er utroligt kræsne med hensyn til, hvilket arbejde de vil udføre, hvad de synes det overhovedet kan komme på tale at de skulle beskæftige sig med. De har en forestilling om arbejde som noget gennemført og entydigt lystfyldt, hvad enten de har erfaringer med det eller ej. Arbejdet vurderes alene ud fra dets muligheder for selvrealisering. Det traditionelle lønarbejde, som de kan nævne eksempler på og måske ovenikøbet har forældre, der er beskæftiget med, virker helt klart skræmmende for dem.

Det lystfyldte arbejde er for disse unge nærmest synonymt med æstetisk/kulturelt orienteret arbejde. Man har lyst til at blive

lydmand, musiker, skuespiller, manuskriptforfatter, producer el. lign. – erhverv, der måske kan kompensere for meningsstab i det senmoderne (Drotner 1995). De unges forestillinger og billeder af det såkaldt traditionelle arbejde aftegner det som et meget fjernt fænomen – et sted man keder sig, og det vil man ikke. Man kommer kun ind på at snakke om sådan noget arbejde, når man direkte bliver udspurgt om det. Udgangspunktet er ellers gennemgående de helt subjektive behov for selvrealisering. De unge, der er på dette aktiveringsprojekt, har så typisk det problem, at de faktisk ikke er kvalificeret til ønskejobbet eller ønskestudiet, et forhold som de er tilbøjelige til at fortrænge, og så bliver resultatet forvirring og vildrede.

Opsummerende møder vi altså endnu engang en afvisning af det traditionelle lønarbejde og af det rutinerede arbejde, der afvises blankt og uden forståelse. Penge spiller en meget lille rolle som motivationsfaktor, og forældrenes arbejdsbegreb og arbejdsliv lægges der i mange tilfælde en enorm distance til – man skal i hvert fald ikke ind i sådan et liv, som de har. Forholdet til samfundet repræsenteres langt hen ad vejen gennem en negativ oplevelse af 'systemet', som er nogle andre end én selv, og som man kan være bange for og føle sig klemt af. Systemet er i hvert tilfælde ikke noget, man føler sig i pagt med eller som en del af. Det er noget, man føler sig berettiget til at få hjælp af, men som ikke har krav på at få noget til gengæld, f.eks. i form af en målrettet indsats.

På det pågældende aktiveringsprojekt, som altså også er en del af 'systemet', lader man de unge løbe linen ud. Man giver dem mulighed for at gå i gang med det de nu forestiller sig ville være det lykkebringende for dem. De der vil spille teater får timer hos en skuespiller, de der vil indspille

CD'er får mulighed for det, etc. Så sker der i mange tilfælde det, at de unge kommer til kort og er nødt til at indkassere et personligt nederlag, som de ikke kan skyde over på andre. Aktiveringsprojektet har således en temmelig klart formuleret 'drømmeknuserstrategi', som har til formål at få de unge sporet ind i en mere realistisk bane.

Om det lykkes er svært at vide på lidt længere sigt, og her vil vi især hæfte os ved de overvældende indikatorer på et lystfunderet arbejdsbegreb, kombineret med nogle komplekse og modsætningsfyldte forestillinger om, hvad 'systemet' kan og bør gøre for én.

Et internationalt projekt fra år 2000

I dette endnu igangværende projekt (udløber oktober 2000) indgår en undersøgelse af beskæftigelses- og aktiveringsprojekter i seks europæiske lande: Belgien, Danmark, England, Holland, Portugal og Tyskland. Undersøgelsen er alene kvalitativ og bygger på en lang række interviews og deltagende observationer på projekter i de seks lande. Dette multinationale materiale diskuteres og sammenfattes i en bog, der er under udarbejdelse. I relation til det danske bidrag til undersøgelsen har vi på to forskellige aktiveringsprojekter gennemført en lang række interviews og deltagende observationer – hvilket vil sige, at vi har indgået i de unges hverdag på projekterne og delvist også udenfor.

Fokus i undersøgelsen er på gruppen af unge ledige og deres samspil med de aktiveringsforløb og uddannelsesprojekter, hvis formål er at integrere dem på arbejdsmarkedet. Undersøgelserne søger bl.a. at afdække de unges forskellige holdninger, begrænsninger og kritikker. For den danske del er problemstillingen typisk, hvorfor dis-

se unge mennesker ikke er i arbejde i en samfundsmæssig situation, hvor der er mangel på unge, og hvor der også afsættes ressourcer til uddannelse til dem, der ikke hang på i uddannelsessystemet i første omgang (TSER-projektet 2000).

Resultaterne fra dette projekt er særligt interessante, fordi materialet er helt nyt og dermed drejer sig om unge i en situation, hvor der er noget nær fuld beskæftigelse og mangel på unge i mange erhverv og uddannelsesinstitutioner. Det drejer sig altså om unge, som får mange tilbud, men som ikke kan leve op til dem. De unge i de to projekter, vi er gået tæt på i Danmark, er de såkaldt tungeste, der allerede har prøvet mange forskellige skoleformer og projekter. Men hvorfor er de egentlig så tunge, og hvad er det der sker? En nøjere analyse af deres situation viser nogle tilsyneladende paradoksale reaktioner. I de øvrige lande i projektet forekommer nogle lignende reaktioner, men situationen er alligevel ikke helt den samme. Vi vil derfor her koncentrere os om forholdene i Danmark.

De danske projekter præges af, at deltagerne typisk er unge, der ikke kan håndtere ret store krav uden at stå af, holde op, gå hjem igen, falde tilbage i et misbrug el. lign. Det er karakteristisk, at man må tage virkelig små skridt ad gangen for at få de unge i gang med et eller andet.

I det ene projekt lægges vægten på vejledning og forsøg på at få de unge i arbejdspraktik, hvilket volder store vanskeligheder. I det andet er der nogle værksteder til rådighed, og træningen går bl.a. ud på at få de unge i gang med en form for målrettet adfærd. Her er ligheden mellem projektets værksteder og en 'rigtig' arbejdsplads med til at sløre deltagernes følelse af at være arbejdsløse og i aktivering. Det bliver muligt for dem at iklæde sig arbejdstøj og fortælle deres omgivelser, at de er på arbejde og i

det hele taget at opleve en art normalisering af deres situation.

Men situationen eksponerer så sandelig også nogle af deres problemer og tvetydighederne ved hele situationen. De unge her har oplevet, at de har svært ved at passe et arbejde, de ved også godt, at værkstedsaktiviteterne kun er 'som-om' arbejde, og de kan ikke se sammenhængen med deres ønsker for et fremtidigt arbejde. Hvis de overhovedet er i stand til at formulere nogle vage ønsker og drømme for en fremtidig beskæftigelse, nævner de på intet tidspunkt nogle af de fag, som værkstedsarbejdet lægger op til.

Enkelte oplever det som direkte uretfærdigt at blive sat til at lave noget, der slet ikke interesserer dem: »Hvad skal jeg ud på smedjen for, det interesserer mig ikke en skid, og jeg skal ikke bruge det til noget.« De bliver nærmest aggressive og oplever værkstedsarbejdet som en meningsløs og tvangspræget aktivitet. Samtidig med at de på et andet plan er glade for at være med i projektet.

Paradokset i relation til værkstedsarbejdet ligger i første omgang i, at de instrumentelle fag, de unge aktiveres i, hverken matcher deres egne ønsker eller behovene på arbejdsmarkedet. De aktiviteter man kan øve sig i på værkstederne, har faldende betydning i verden uden for projektet og har derfor alene deres legitimitet i kraft af den subjektive betydning, som de har for deltagerens sociale og biografiske udvikling. Legitimiteten og formålet ligger i samværet med de professionelle, i muligheden for at lære at samarbejde, i at tillære sig en arbejdsdisciplin, i at opnå succesoplevelser ved at gennemføre mindre opgaver, i en almen læring, der af de professionelle begrundes med »det kan man altid bruge til noget« osv.

På denne måde skaber et sådant projekt

for en del af de unge en ramme for deres tilværelse og en fast strukturering af deres hverdag. Problemet er imidlertid, at aktiveringen jo helst skal virke meningsfuld også for de unge selv i forhold til at kunne se en forbindelse mellem en nuværende situation og fremtidsdrømmen om at få et arbejde. Og denne kobling glipper meget let. De unge kan ikke selv se, at en uformel kompetence såsom at komme til tiden er et skridt på vejen. Kun de færreste opfatter selv, at de lærer noget, og at projektet giver dem bedre muligheder i forhold til deres drømme om fremtiden. Projektet opleves således måske som hyggeligt og med en rar stemning, men ikke nødvendigvis meningsfuldt i relation til deres livssituation, ligesom de ikke oplever at være stolte af at være på projektet. For det er jo noget andet, de vil og forestiller sig med deres liv, hvilket de dog ikke har særligt klare forestillinger om.

Hvad er der på spil?

Ser vi nu på de refererede undersøgelser på tværs og tager højde for den tidsmæssige progression, der ligger i dem, kan vi tegne følgende billede:

Den første undersøgelse fra begyndelsen af 90'erne viser først og fremmest, at unge på dette tidspunkt er grundlæggende præget af manglende forsørgerbevidsthed og en tiltagende individualisering i den form, at den enkelte oplever sig selv som den væsentligste parameter for, om noget er det rigtige. Unge vælger nu jobs for at kunne få nogle gode oplevelser, ikke for at kunne forsørge sig selv, for forsørgelsen opleves som en selvfølge – og hvad der er gode oplevelser afgøres helt subjektivt af den enkelte ud fra vedkommendes egne præmisser. Sådant har der altid været en lille gruppe, der gjorde, enten fordi de var indstillet på at leve meget nøjsomt, eller også fordi de tilhørte en

overklasse, hvor forsørgelse ikke var et problem. Men nu forventer alle unge at kunne vælge jobs ud fra subjektive interesser, som om forsørgelse ikke var et problem, og de har samtidig alle mulige forventninger om et godt og velbjerget liv.

Disse forhold skaber nogle problemer, som vi også indledningsvis kort var inde på. Der har især været fokus på og bekymring omkring, at der er et temmelig stort (og dyrt) frafald og mange studieskift i de videregående uddannelser, at der spildes tid på 'fjumreår' med rejser, højskoleophold o.l. Og for det andet at studenterne ikke i traditionel faglig forstand er så kvalificerede, som de burde være – de har svært ved at klare studiernes krav.

Det er ikke hensigten her at gennemgå, hvor meget eller hvor lidt der egentlig er om disse udsagn og bekymringer. Hensigten er at bidrage med den vinkel, at der kan ligge nogle ændringer i de studerendes motivationsstrukturer, som igen hænger sammen med bredere samfundsstrukturelle træk.

Når de unge har spildtid, skifter studium eller falder fra, kan det selvfølgelig skyldes, at de ikke magter uddannelserne, at kravene er for store i forhold til de forudsætninger de har, men sådan oplever de det sjældent selv. Deres oplevelser og overvejelser går i helt andre retninger, som kan ses i forlængelse af især de refererede undersøgelser fra RUC og ÅU. Det drejer sig først og fremmest om det subjektive oplevelses- og interesseorienterede valg. I Simonsens og Ulriksens undersøgelsesmateriale er det især de humaniora-studerende, der kommer til orde, men Århus-undersøgelsen viser, at tendensen til at søge det personlige, det udviklende og det interessebetonede gælder bredere ud på de øvrige hovedområder. Pointen bliver så, at humanioras faglige indhold og traditioner i særlig grad imøde-

kommer dette – det er i hvert fald, hvad de studerende i udgangspunktet orienterer sig imod. De studerende er meget insisterende på, at det man laver skal være noget af særlig betydning, og at man selv skal være med til at bestemme, hvad der er god viden.

Man skal have lyst til det, man laver, man skal være tro mod et eller andet. Det er måske det eneste pejlepunkt, der egentlig findes: Føles det her rigtigt? Er det interessant? Giver det mig noget? Er det spændende? Det er en temmelig presserende tvang at have over sit liv, at man skal have lyst. Det er en ophævelse af skellet mellem arbejde og fritid derhen, at det nu kun er fritidens normer, der gælder. Derimod er det ikke særlig langt fremme i bevidstheden, at man skal kunne leve af sin uddannelse. For de fleste i materialet er det enten underordnet eller også er det i den grad en selvfølge, at man kan leve på et ordentligt materielt niveau uden at skulle tage hensyn til det i sit studievalg.

I de refererede undersøgelser er det meget få af de studerende, der overhovedet nævner den økonomiske side af et fremtidigt job. Det er meget tydeligt, at det ikke er den side af sagen, der motiverer, i hvert fald i den første del af deres studium. Man regner simpelthen den side af sagen for at være uproblematisk.

Biografiforskeren Peter Alheit (1997) argumenterer med baggrund i internationale undersøgelser (Inglehart 1990) for, at den protestantiske arbejdssetos er ved at forsvinde. Vore undersøgelser understøtter og nuancerer en sådan opfattelse. De unge vil gerne arbejde, men det skal være et spændende, udfordrende og interessant arbejde, der giver mulighed for personlig selvudfoldelse. Og der er ikke som i forrige generationer de store forskelle i kønnenes forventninger til, hvad de skal have ud af deres arbejdsliv. Det betyder ikke, at der ikke er

kønsforskelle i erhvervsvalg osv. Men i dimensionen, hvad man vil have ud af uddannelsen og arbejdet og den manglende forsørgerbevidsthed, er der ingen kønsforskelle, ligesom unge uanset social baggrund og forudsætninger alle har store forventninger til kvaliteten af deres arbejdsliv.

Sådanne forventninger indfries imidlertid ikke uden videre, og hvis man – som i de sidste af de her refererede projekter – ser på de unge der ikke kan klare det, dropper ud og havner i aktiveringsprojekter, melder spørgsmålet sig: Hvordan går det til, at det er så svært og risikobetonet for en temmelig stor gruppe raske og normalt begavede unge at finde sig en plads i et samfund, der har rigelig brug for dem og tilsyneladende er ovenud imødekommende?

En del af svaret ligger netop i deres arbejdsbegreb, der er fundamentalt modsigelsesfyldt på en måde, der er til stor gene for dem. Stort set alle deltagerne i aktiveringsprojekterne vil på et eller andet plan gerne have et arbejde, men har svært ved at finde ud af, hvad det egentlig vil sige at have et arbejde. Er det begrebet at lave noget, der er engagerende? Er det at lave noget, som af andre kan godkendes som nyttigt? Er det at tjene penge? Det er uklart for disse unge, og dermed bliver også sammenhængen mellem aktivering og arbejde meget sløret, og de opfatter *til dels* det at være i aktivering som lig med det at have et arbejde.

En væsentlig kilde til forståelse af de marginaliserede unges situation skal findes i samspillet mellem deres modsætningsfyldte og udfoldede arbejdsbegreb og den nuværende samfundsmæssige situation i Danmark.

På visse måder er disse unge bærere af traditionelle arbejdsbegreber, som i relation til det nuværende arbejdsmarked bliver stadig mere vanskelige at udleve på en frugtbar måde. De vil have rigtigt arbejde, der

ligner det de forstår ved arbejde, men det skal også være spændende og indholdsrigt arbejde, sjovt og givende og samtidig vil ellers disse unge ikke tage en uddannelse, der indebærer kedelige, slidsomme og krævende elementer.

Der er således ikke kun tale om, at det moderne og globaliserede arbejdsmarked marginaliserer ældre ufaglærte mænd og kvinder gennem stadig stigende krav om modernisering, efteruddannelse osv. (Sennett 1999, Dupont og Hansen 1997). Også unge som er socialiseret til eller orienteret mod manuelt arbejde kommer i klemme. Og dilemmaet rækker endnu videre.

På den ene side kan man sige, at disse unge primært er bærere af, hvad man kunne kalde en traditionel lønarbejdermentalitet i tråd med Thomas Højrup's begreber (Højrup 1983). Deres forestillinger om, hvordan et arbejde ser ud, og hvad de på længere sigt kunne tænke sig, ligger tæt op ad det traditionelle faglærte arbejde. De snakker om at få »fri«, om hvornår de får udbetalt »løn«, og mange af de unge møder på projektet iført arbejdstøj, selvom det ikke er nødvendigt. (I den periode vi fulgte projektet, arbejdede kun få i værkstederne, mens resten lærte om madlavning og indkøb. Ikke desto mindre mødte mange fortsat iført kedeldragter og arbejdstøj). De unge har et brændende ønske om at positionere sig selv som værende i arbejde – forstået ud fra den traditionelle opfattelse af lønarbejdet.

På den anden side nødvendiggør deres situation, at de udstrækker dette traditionelle arbejdsbegreb til også at omfatte aktiveringsprojektet, om end det typisk opleves som at have et dårligt arbejde. En af deltagerne omtaler det som »slavearbejde« i modsætning til, hvad han kalder et »ordentligt« arbejde. Og det er jo så en slags indrømmelse af, at han jo godt ved, at projekterne ikke er ægte lønarbejde.

Det er vigtigt her at være opmærksom på, at den del af de unges arbejdsbegreb, som kan karakteriseres som lønarbejderorienteret, helt overvejende er formet gennem sekundære erfaringer, forældre, venner, medier og den samfundsmæssige forståelse af arbejde, som de har fået gennem kulturelle overføringer. Kun de færreste har selv prøvet at have et arbejde i mere end meget kort tid. Den sekundært erfarede forståelse af arbejdet flyder således sammen med de unges egne primære erfaringer af livet som arbejdsløse, eventuelt kriminelle, i aktivering, på projekter osv. Alene derfor adskiller deres arbejdsidentitet sig fra en traditionel lønarbejders.

Den er spændt ud mellem på den ene side en lønarbejderidentitet og på den anden side en art moderne eller fragmenteret arbejdsorientering, som knytter sig snævrere til deres egne primære erfaringer, hvor nogle af lønarbejdets typiske kendetegn har antaget andre former. I den traditionelle arbejdermentalitet spiller udholdenhed en væsentlig rolle – værdigheden ved at have udholdt et tungt og krævende manuelt arbejde over mange år – men udholdenheden er utrolig lav hos disse unge. De formår ofte kun at blive i en sammenhæng over kort tid og mange af dem har påbegyndt op til 10 forløb, uddannelser, jobs eller lignende uden at have formået at afslutte nogen af dem.

En af de unge beskriver, hvordan han, siden han forlod folkeskolen, har været først pædagog i et par måneder, siden i tømrerlære, maskinarbejder, maler, hjemmehjælper, i slagterlære, anlægsgartner, på computerkursus – alt sammen uddannelser eller jobs han har påbegyndt, men ikke fuldført. Det har været for kedeligt, eller der har bare været noget i vejen. Denne kontingens og uforpligtethed i forhold til valg og planer kan vi genkende fra mere generelle ung-

domstræk, om end det her fremstår i en tilspidset form.

Men der er også andre modsætninger i forhold til det traditionelle lønarbejderbegreb. Mange af de unge har svært ved at håndtere traditionelle og til dels økonomisk bestemte autoritetsforhold i forhold til f.eks. arbejdsgivere, lærere, mestre osv. De accepterer egentlig autoritetsforholdet og ønsker det måske endda, men de kan ikke holde det ud, når det kommer til stykket. De reagerer ofte spontant og følelsesladet uden forinden at have indtænkt den sammenhæng eller situation, de befinder sig i, og de er ikke i stand til at afkode de reaktioner, de møder fra omverdenen.

Et meget væsentligt træk, der gør de unges arbejdsbegreb forskelligt fra det lønarbejderbegreb, de identificerer sig med, ligger i spørgsmålet om penge. Hvor penge i traditionel forstand har knyttet sig til forsørgerevnen, dvs. er noget man tjener, knytter pengene for de unge sig til forbrug, dvs. noget man har og bruger. Og forbruget bliver ligesom arbejdet noget, hvormed man kan måle sin egen position i spændingsfeltet mellem marginalisering og normalitet.

Endnu et element i nogle af de unges arbejdsbegreber er i høj grad formet af en fortid som kriminelle, hvor urealistiske drømme og ønsker i relation til arbejdet slår igennem. Man forestiller sig, hvordan man kan tjene nærmest ubegrænsede mængder af penge, når bare man får 'fikset' det helt rigtige arbejde, typisk som selvstændig erhvervsdrivende.

Selvstændighedsdrømmen indebærer ligesom kriminaliteten en adgang til frihed og prestige og til at fastholde ansvarsløsheden og undvige de autoritetsformer man ikke magter at afkode og håndtere. Og der er en tendens til, at jo mere marginaliseret og håbløs situationen er, des mere 'norma-

le' er drømmene – de bliver til karikaturer af normaliteten.

For enkelte af de unge synes paradokserne i arbejdsbegreberne at blive for vanskelige til, at de kan favnes. De professionelle beskriver dem som de unge, der opgiver håbet om at realisere deres drømme og 'følge med ræset'. De kan ikke overskue at finde en uddannelse eller kæmpe for at komme videre. Nogle resignerer og synes at opleve, at angsten for nederlag er blevet større end modet til at turde satse på en forandring. Den subjektive 'løsning' bliver at stå stille, fordi chancen for nederlag dermed bliver mindre. En af de professionelle bruger vendingen: »Når jeg bliver voksen, vil jeg være ingenting« til at beskrive disse unge. Andre af de unge, der 'står af eller hægtes af', formulerer ønsker som »så vil jeg bare være ufaglært«, eller »så vil jeg bare tage et kørekort«.

Men de fleste af de marginaliserede unge har mange fremtidsdrømme. Det typiske er, at fremtidsdrømmene fremstår helt igennem positive og uden at integrere elementer fra den aktuelle realitet i sig. Alting – arbejdsposition, boligsituation og familieforhold – er anderledes. Således står fremtidsdrømmene i modsætning til det levede liv og fremtræder som negationer af den nuværende livssituation. De unge bliver nødt til at 'lyve' eller omfortolke for at få det til at hænge sammen. Et forhold der netop er kendetegnende for deres sociale marginalisering.

I det konkrete levede liv spiller drømmene for de flestes vedkommende ingen rolle. De synes alene at leve i forestillingen og så snart snakken falder på, hvordan drømme skal realiseres og på kvalifikationer og konkrete muligheder for at få en uddannelse, brister sammenhængen til drømmene. Flere af de unge viser glimtvis i samtalerne, at de kun har en meget ringe tro på, at det nogen-

sinde vil lykkes for dem, og deres vurdering af sig selv fremstår i de situationer benhårde, nøgne og realistiske. De kan ikke få de uddannelser de ville ønske, og de har for mange gange bevist over for sig selv, at de har fejlet. Nogle af de unge forsøger som tidligere nævnt at placere ansvaret andre steder og eventuelt inddrage også strukturelle eller ydre årsagsforklaringer, mens andre ensidigt placerer ansvaret på deres egne skuldre.

Og bag alt dette gemmer der sig et ønske om at komme over på den anden side – at befinde sig i en 'såkaldt' normal situation med et arbejde, og i forlængelse heraf at få en familie, børn og hus – en normalkonstruktion, der beskriver antitesen af det, de oplever som det marginaliserende i deres situation uden for arbejdsmarkedet, uden fast partner, børn og et ordentligt sted at bo. De opfatter i den forbindelse arbejdet som en forudsætning for at kunne realisere de øvrige drømme. Arbejdet er forudsætningen for at blive normal.

I relation til de marginaliserede unge består det generelle problem således i, at de er fanget mellem på den ene side en udfoldet og ambivalent traditionel lønarbejderbevidsthed og på den anden side et arbejdsmarked og en samfundsmæssighed, der stiller både krav om faglige kvalifikationer, sociale kompetencer, 'traditionelle' arbejdsdyder som ansvarlighed og pålidelighed, og 'moderne' kompetencer som refleksivitet, evne til positionering etc. Krav som de unge ikke alene formår at leve op til, og som aktiveringsprojekterne også kun antydningssvis kan bringe de unge til at kunne imødekomme.

Bevidsthedsmæssigt er disse unge helt spændt ud i en ambivalens, der på den ene side afspejler det klassiske lønarbejdsbegreb, hvor det er godt at gå i arbejdstøj, det gælder om at slippe og komme hjem, få tid-

ligt fri osv. – men på den anden side er den klassiske lønarbejderbevidsthed krakeleret, fordi den ikke svarer til realiteterne på arbejdspladserne. Den klassiske indordning, hvor man mødte modvilligt op og blev sat i gang af en hård mester og bare skulle gøre som der blev sagt, bliver paradoksalt nok en ønskedrøm. Men sådan en situation ville de aldrig kunne klare, og de kan heller ikke klare det moderne krav om selvforvaltet indrestyring.

I den tidligere nævnte Thomas Højrup (1983) teori fra 1980'erne fremanalyseres tre almindelige arbejdsgrupperinger spændende fra lønarbejderbevidsthed til karriereorientering, men de unge har hverken det ene eller det andet. De højtuddannede er domineret af en selvrealiserings-livsform som måske kan føre til en erhvervskarriere. Men i hvert fald så længe de er unge, prioriteres selvrealiseringen utvetydigt over karrieren, og heraf følger de mange studieskift, fjumreår m.v. De lavtuddannede er udsæendt i en konfliktfyldt ambivalens mellem en utidssvarende lønarbejderbevidsthed og et krav om, at arbejdet skal være lystbetonet. I de mest udprægede tilfælde fører det til en uoverkommelig kognitiv dissonans, det hænger simpelthen ikke sammen.

Fleksibel kapitalisme, turister og vagabonder

Der er ingen tvivl om, at de unge vi møder lever med det og bevidsthedsmæssigt er en del af det, den amerikanske arbejds sociolog Richard Sennett (1999) kalder den fleksible kapitalisme. De har ustabiliteten og det fleksible perspektiv som en integreret dimension i deres erfaringsverden på en måde, som de ældre ikke har og knap nok kan forestille sig.

Vi møder eksempelvis ingen unge, der

har et livslangt perspektiv på deres uddannelse eller arbejdsliv. Tværtimod er de så indstillet på at bevæge sig hen imod noget nyt, at det praktisk repræsenterer en ny type af problemer, som hverken politikere, arbejdsgivere eller uddannelsessteder ved, hvad de skal stille op med (Simonsen 1999). Unge er meget tilbøjelige til at holde op enten på en uddannelse eller en arbejdsplads/læreplads, hvis det der foregår ikke lige imødekommer det de havde forventet. Det er et fællestræk ved alle de fire her præsenterede empiriske nedslag, at de unge har brud bag sig, som de måske slet ikke opfatter sådan, men bare opfatter som helt selvfølgelige led i en strategi – det er klart, at man skal prøve sig lidt frem, og man kan da ikke lade sig binde af en aftale, en kontrakt, eller det forhold at andre har nogle forventninger til en, eller nogle overordnede nationaløkonomiske og samfundspolitiske rationaler.

Sennett beklager den manglende tillid til andre. Det er ikke muligt at udvikle tillidsfulde relationer, fordi de tager tid og kræver, at man kan regne med at være sammen om noget i lang tid, være i samme båd. Men spørgsmålet er, om problemet overhovedet kan stilles sådan op, når det drejer sig om de unge. De har fra deres tidligste erfaringer og liv været vant til, at de skal skabe deres egen livshistorie. De er objektivt individualiserede, og det må de nødvendigvis gennemspille i deres praksis. Det er uhyre krævende at skulle have ansvar for alting selv, og det kræver i allerhøjeste grad tillidsfulde relationer. Men de lange tidsperspektiver findes ikke, og de unge må i stedet udvikle antenner, der hurtigt kan fortælle dem, hvor de kan placere deres tillid. Det gør de så, og kvaliteten af disse antenner er måske noget af det mest afgørende for, hvordan de klarer sig. I hvert fald fører det til, at mange af de voksne og deres foran-

staltninger forkastes ret nådeløst. Det har de voksne og de voksnes institutioner svært ved at forstå og affinde sig med, men de kommer ingen vegne, hvis de ikke accepterer de unges præmisser – og Sennett skriver på nogle præmisser, der kan være sympatiske, men ligger lysår fra, hvordan de unge opfatter situationen.

De fire empiriske nedslag tyder på, at alle unge gennemspiller den objektive individualisering i forhold til arbejdsmarkedet. På trods af uhyre store forskelle i ressourcer, baggrund og muligheder er der en gennemskærende (hjerteskrærende) lighed i ønsker, orienteringer og forventninger til arbejdslivet. De veluddannede, privilegerede unge har mulighed for at få lavet sig et rigt og enestående livsprojekt, mens dem i den anden ende bare oplever opløsningen.

I Simonsens projekt fra begyndelsen af 1990'erne var det tydeligt, at selvom der ikke var fuld beskæftigelse, var de unge stærkt præget af det, man med Sennetts udtryk udmærket kunne kalde den fleksible kapitalisme. De følte sig ikke forpligtet af andet end deres subjektive ønsker og udviste ikke nogen stabilitet eller trofasthed overfor indgåede relationer.

Simonsens og Ulriksens projekt om unge studerende viser med meget stor tydelighed den næsten grænseløse fleksibilitet, de unge tænker i i forhold til egne fremtidsmuligheder. De er både beklemte og befriede ved bevidstheden om alt det, de har inden for rækkevidde, hvis bare de spiller deres kort godt nok. De er også optaget af at lave sig en livshistorie. De føler, at de har mange vigtige beslutninger at træffe, og de ved, at de i den sidste ende selv står med ansvaret. Men de tager det på sig, og de udvikler netop de færdigheder og strategier, som er nødvendige herunder tillid og mistillid, accept og forkastelse.

Katznelsons m.fl. undersøgelse tegner et

billede af nogle fuldstændigt frisatte unge, der ikke opfatter sig selv som brikker i en større helhed, men som er helt optaget af at realisere sig selv. De indfanges og beskrives kun et stykke henad vejen af Sennetts påpegning af de åbne og skiftende arbejdsrelationer, men de virker ikke belastede af dem, de er måske tværtimod gearret til dem. Den udfordring de stiller sig selv, er den enorme at skabe sig et helt selvstændigt rum. Ensomt står de måned efter måned og øver sig på deres trompet eller forbereder sig på den helt individuelle karriere som lydmand, hvor der ikke er fodspor, grupper, skoleklasser eller lignende at støtte sig til. Hver enkelt elev har en helt individuel plan, som virkelig er deres egen. Hvis de møder andre på projektet, er det godt, måske kan man også finde en samarbejdspartner, men man kan ikke regne med det, og det er ikke noget, der bygges ind i det institutionelle liv.

De udsatte unge i det internationale projekt derimod er dem, der ikke klarer at blive udsat for den fleksible kapitalisme. For dem bliver det at springe fra isflage til isflage og lide nederlag hver gang. De føler ikke, at de kan træffe beslutninger og vælge, for der sker hele tiden noget forkert, og de løber panden mod en mur. Deres livshistorie fragmenterer, og i den forstand er de den fleksible kapitalismes absolutte ofre.

I vores fire danske empiriske studier finder vi således en polarisering med tydelige lighedstræk i forhold til den polske sociolog Zygmunt Baumanns (1999) suggestive begrebspaar turisten og vagabonden. Den universitetsstuderende unge er så at sammenligne med turisten, der virkelig får mange muligheder stillet til rådighed, og hvor et forbrugeræstetisk arbejdsbegreb sådan set er på sin plads, om end det også kan være krævende og ensomt at være turist i arbejdslivet, hvor der lurder kannibaler og

andre lumske risici bag alle hjørner. I den anden yderpol som vagabonderne finder vi de marginaliserede unge på arbejdsløshedsprojekterne, der, hvad enten de nu kan defineres som ressourcestærke eller ressourcesvage, oplever de ensomme, formålsløse og retningsløse sider af den ændrede arbejdsforståelse, fordi de er bærere af den men uden mulighed for at komme til at realisere den.

For de unge med de kunstneriske ambitioner ligger vanskelighederne bl.a. i, at der er så få, der lykkes. På det kunstneriske marked er der i dag et kolossalt misforhold mellem udbud og efterspørgsel. Det er meget store andele af de unge, der vil være musikere, skuespillere, designere o.l. – og selv om der lige nu er brug for mange til at designe hjemmesider, er det alligevel som en dråbe i havet. Det store flertal er dømt til fiasko og kommer til at skaffe sig et forsørgelsesgrundlag. I bedste fald ender det med at de kan blive tilfredse med et 'almindeligt' arbejde. For de ressourcesvage unge ligger der store og uløste vanskeligheder; der hersker en pinefuld kognitiv dissonans mellem den uklare forståelse af, hvad et arbejde er, og ens egen formåen, som er præget af afmagt og forvirring omkring, hvad man kan forvente af livet, af samfundet og af familie, venner og personlige relationer.

Baumans abstrakte analyser og teoridannelser er som nævnt meget suggestive – de har virkelig fat i noget væsentligt. Hvis man har forstillet sig, at den solidariske velfærdsstat, som de unge er vokset op i, har præget deres oplevelser af kravene til og fra arbejdslivet i en solidarisk eller humanistisk retning, så tager man fejl. Tværtimod synes kontrasten mellem velfærdsstatens idealer og arbejdslivets markedsstyring at have skærpet de subjektive konflikter. Det ses tydeligst hos de ressourcestærke, aktiverede unge, der føler, at der må da

være nogen (systemet), der har ansvar for, at de kan få deres umulige og urealistiske drømme opfyldt.

For de ressourcesvage unge, der gerne vil have et rigtigt arbejde, men ikke kan passe det alligevel, er det vanskeligere at bedømme, hvad eksistensen af velfærdsstaten betyder. Umiddelbart sørger den naturligvis for (eventuelt sammen med den nærmeste familie), at de ikke dør af sult og kulde eller sover på gaden, men om de under mindre beskyttede vilkår ville have kunnet passe et traditionelt arbejde, er det umuligt at afgøre. Her kan den europæiske empiri i det internationale projekt måske give et fingerpeg, for også unge i lande, der slet ikke har det samme velfærdsstatslige sikkerhedsnet, viser sig at have de høje kvalitative krav til arbejdets indhold, som gør det svært for dem at skabe sig en tilværelse, der hænger sammen (TSER-projektet 2000).

På den ene side skabes der altså reelt frirum og mulighed for udfoldelse for en gruppe af velfunderede unge, på den anden side en tvang til forandring, fornyelse, som slet ikke ligger indenfor en anden gruppes rækkevidde.

De unges arbejdsbegreb

Umiddelbart peger analyserne i det foregående på, at de unges arbejdsbegreb drejer sig om, at arbejde er en aktivitet, hvorved man realiserer sig selv (modsvarende Maslow-pyramidens top-motiv om selv-aktualisering (Maslow 1954)). Man realiserer sig selv ved at følge sit lyststyrede arbejdsbegreb.

Så enkelt er det imidlertid ikke, og ikke mindst de marginaliserede unges problemer viser hen imod, at der ligger noget mere i det. De unges arbejdsbegreb kan være meget mere uafklaret og mangetydigt og kun antage den enkle utvetydige form af selvre-

alisering, når det hele lykkes, selv om det kan kræve svære valg og mange omveje. I nogle af aktiveringsprojekterne får de unge faktisk reelle tilbud om at realisere sig selv, og projektmedarbejderne gør alt for at imødekomme dem.

Alligevel går det ikke, måske fordi oplevelsen af at realisere sig selv trods alt har nogle underliggende dimensioner, som først kommer til udtryk, når de ikke bliver indfriet. Det er måske slet ikke så tilfredsstillende (eller muligt?) bare at realisere sig selv ud i den blå luft. Selv de individualiserede unge viser sig også at have brug for den sociale accept. Det de laver kan i hvert fald ikke tilfredsstille dem i længden, dvs. de kan ikke realisere sig selv igennem det, hvis det ikke medfører et element af social anerkendelse.

Arbejdet i aktiveringsprojekterne mangler netop dette element og derfor fungerer det ikke. For oplevelsesmæssigt at være gyldig skal den sociale anerkendelse manifestere sig i, at andre synes, at aktiviteten er nyttig, forstået på den måde at de kan bruge den til noget, og det vil i den sidste ende sige, at de vil betale for den i en fri udveksling (i modsætning til sociale støtteordninger), og det gælder også det kunstneriske arbejde.

Det selvrealiserings-orienterede, lystbetonede arbejdsbegreb indeholder altså som udtalte elementer stadig det, der var kernen i det klassiske (løn)arbejdsbegreb, nemlig at arbejdet skal være 'nyttigt' (dvs. nogen skal ønske at betale for det i fri udveksling), og det skal som en selvfølge, der slet ikke trækkes frem af unge, kunne indtjene en acceptabel løn for den enkelte. De unges arbejdsbegreb indeholder altså både at: acceptabelt arbejde skal være selvrealiserende, at det skal være (samfundsmæssigt) nyttigt, og det skal kunne udløse en acceptabel løn. Det er ikke en af-

skrivning af det traditionelle (løn)arbejdsbegreb, men en supplerung af det med en (ultimativ) selvrealiserings-dimension.

Den enkelte kan prioritere arbejdsbegrebets tre dimensioner forskelligt, men alle dimensionerne vil altid skulle opfyldes til et vist minimumsniveau. Og indførelsen af selvrealiserings-dimensionen (som jo altid har eksisteret for dem, der har haft mulighed for det) har en gensidig sammenhæng med det senmoderne arbejdes stadige udvikling og omskiftelighed. Tidligere kunne der ligge en selvrealisering i begrebet en 'karriere', dvs. en stadig udvikling gennem en bestemt type arbejde. Men for de unge i dag indgår omskifteligheden som en integreret del i selvrealiseringen, det hører med at der skal være kvalitative skift, man skal ikke bare bygge videre på det kendte og stige i graderne, man skal overskride grænser, og man skal kunne give slip på forældede funktioner.

Dette sidste er uddannelsessystemet kun i ringe grad gearret til – ofte modarbejder det endda aktivt de unges forsøg på at opbygge denne type kvalifikationer (som samfundet ellers efterspørger med det gentagne krav om 'omstillingsparathed'), f.eks. typisk ved at stille faglige krav af en karakter som de unge oplever som forældede, eller ved at forlange, at man går den lige vej gennem systemet.

Omstillingsparathed, forstået i relation til den stadige selvrealisering gennem grænseoverskridelse, udvikles gennem den kombination af søgebevægelser og refleksivitet, som netop er de unges særlige karakteristika (som f.eks. beskrevet af Giddens 1996 og Ziehe 1997). Og begge dele skal med. Nogle af de marginaliserede unge er netop karakteriseret ved stadige søgebevægelser uden refleksivitet (det er dem som 'drømmeknuser'-projektet prøver at tvinge til refleksivitet). Andre bliver hængende i den

uendelige refleksivitet uden den satsning, der skal til for at komme videre.

Sennett optræder i denne forbindelse som en repræsentant for en umulig drøm om en form for stabilitet, som der (desværre?) ikke længere er rum for. Den senmoderne stabilitet består i den stadige evne til at fastholde både søgebevægelserne og refleksiviteten – og det er det, der netop karakteriserer den kvalificerede turist, både i virkelighedens verden og i Baumans metafor.

Den store samfundsmæssige udfordring er at finde frem til, hvordan både uddannelse, arbejdsløshedsforanstaltninger og arbejde kan lægge op til og nyttiggøre denne senmoderne stabilitetsform. Men samtidig er der et behov for – måske med både Sennett og Baumann i hånden – at kritisere disse nye former, dvs. at undlade bare at gøre dem til det nye mantra. Hvordan kan denne stabilitetsform kvalificeres? Hvordan kan den praktiseres, så den ikke marginaliserer en tredjedel eller flere unge.

Progressionen i de empiriske projekter viser, at unges ændrede arbejdsbegreb ikke er et spørgsmål om ændrede konjunkturer – der er i takt med tidens voldsomme samfundsmæssige forandringer. Det er en underliggende udvikling mod et mere og mere lyststyret og klasseopløst arbejdsbegreb, der ikke følger tilfældige svingninger i udbudet af jobs eller størrelsen af ungdomsårgangene. Træk der omsætter globalisering, markedsgørelse, individualisering og opløsning af hidtidige fællesskaber i ønsker om selvrealisering, søgebevægelser, individuelle valg. Træk der kræver en samfundsmæssig understøttelse og regulering, der forstår og accepterer de unges præmisser uden at tillade den strukturløshed og laissez-faire pædagogik, som er gift for de svageste unge i den fleksible kapitalismes æra.

Litteratur

- Andersen V., Illeris K., Kjærsgaard C., Larsen K., Olesen H.S. og Ulriksen L. (1993): *Kvalifikationer og levende mennesker*, Roskilde, Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen, RUC.
- Alheit P. (1997): Det biografiske spørgsmål – en udfordring til voksenuddannelsen, i B.G. Hansen (red): *Voksenliv og læreprocesser i det moderne samfund*, København, Munksgaard.
- Baethge M., Hantsche B., Pelull W., Voskamp U. (1989): *Jugend: Arbeit und Identität*, Göttingen, Leske & Budrich, Opladen.
- Baumann Z. (1999): *Globalisering, de menneskelige konsekvenser*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Bild T., Jørgensen H., Lassen M., Madsen M. (1993): *Fællesskab og forskelle*, Aalborg, Carma, AAU.
- Christensen A.-D. (1994): Køn, ungdom og værdiopbrud, i J. Andersen & L. Torpe (red): *Demokrati og politisk kultur*, Herning, Systeme.
- Dupont S. og Hansen L. (1997): *En undersøgelse af nogle 40 – 60 årige mænds motivation og barrierer i forhold til deltagelse i voksenuddannelse – et sammendrag*, Undervisningsministeriet.
- Drotner K. (1995): Kulturkarusellen i: *Kultur og aktivering til folket*, Københavns Socialpædagogiske seminarium.
- Giddens A. (1996): *Modernitet og selvidentitet – Selvet og samfundet under senmoderniteten*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Højrup T. (1983): *Det glemte folk, Livsformer og centraldirigering*, København, Statens Byggeforskningsinstitut.
- Inglehart R. (1990): *Culture shift in advanced industrial societies*, Princeton, Princeton University Press.
- Katznelson N. (1999): *Steinbeck-syndromet i aktiveringspolitikken*, Roskilde Universitetscenter.
- Katznelson N., Olsen P. & Jensen T. (1998): *Skal de vaskes, klippes og sendes i arbejde?*, Roskilde Universitetscenter.

- Maslow A. (1954): *Motivation and Personality*, New York, Harper & Row.
- Sennett R. (1999): *Det fleksible menneske eller arbejdets forvandling og personlighedens nedsmeltning*, Højbjerg (Århus), Hovedland.
- Simonsen B. (1993a): *Konsekvenser af det husmorløse samfund. Introduktion og datagrundlag*, Roskilde, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Simonsen B. (1993b): *Konsekvenser af det husmorløse samfund. Rapport 2. Unges forhold til arbejdsliv og forsørgelse*, Roskilde, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Simonsen B. (1994): *Konsekvenser af det husmorløse samfund, Rapport 3, Unges forhold til familieliv og kønsroller*, Roskilde, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Simonsen B. (1995): *Konsekvenser af det husmorløse samfund, Rapport 4, At forstå unge – forskningsmetodiske overvejelser*, Roskilde: Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Simonsen B. (1997): *Lærer på RUC – Himmel og Helvede*, Roskilde, Roskilde Universitetsforlag.
- Simonsen B. (1999): 90'ernes krævende unge – og nogle mulige pædagogiske konsekvenser, i *Ungdom – uddannelse og kultur*, København, DEL.
- Simonsen B. & Illeris K. (1989): *De skæve køn I og II*, København, Unge Pædagoger.
- Simonsen B. & Ulriksen L. (1998): *Universitetsstudier i krise. Fag, projekter og moderne studenter*, Roskilde, Roskilde Universitetsforlag.
- TSER-projektet (2000): *At balancere på senmodernitetens knivsæg* (arbejdstitel), Igangværende internationalt forskningsprojekt i seks europæiske lande, Foreløbige arbejdsrapporter kan downloades fra www.northampton.ac.uk/solar/tser/country/.
- Ziehe T. (1997): Om prisen på selv-relationel viden – Afmystificeringseffekter for pædagogik, skole og identitetsdannelse, i J.C. Jacobsen (red.): *Refleksive Læreprocesser*, København, Politisk Revy.
- Århus Universitet (1997): *Den grønne årgang*, Århus, Studiekontoret, 1997.

Birgitte Simonsen er sociolog, forskningsprofessor og leder af Center for Ungdomsforskning på Roskilde Universitetscenter.
Email: cefu@ruc.dk

Noemi Katznelson er forskningskoordinator i Center for Ungdomsforskning på Roskilde Universitetscenter.
Email: cefu@ruc.dk